

Toespraak Westfriese Ekklesia Wognum, 7-11-2021. Tekst Habakuk 1,2-4; 3,17-19. Peter Vermaat

Veertig jaar geleden gaf ik godsdienstles op een middelbare school. Zo heette dat vak levensbeschouwing toen nog. Op een dag vroeg de rector mij om in te vallen in havo 5 voor een zieke collega. Er werd in die tijd, ter wille van de identiteit van de school, nog aan de eindexamenklassen lesgegeven, zonder toetsingsmomenten. Ik besloot in deze les aandacht te besteden aan het eerste verhaal uit de bijbel. Genesis 1 werd toen in de brugklas behandeld, maar, zo dacht ik, er valt nog zoveel meer over te vertellen. Ik deelde dus de bijbels uit en begon voor te lezen: 'In den beginne schiep God de hemel en de aarde.' Op dat moment stond een grote jongen van 17 op, die zei: 'Bewijs eerst maar eens dat God bestaat, dan mag je verder lezen.' Gelach van de klas. En ik was een ogenblik stil. Toen zei ik: 'Ik speel theater met poppen en maskers, en in een van mijn voorstellingen komt een spook voor. Ik heb nog nooit meegemaakt, dat iemand mij onderbrak onder het motto, bewijs eerst maar eens, dat er spoken bestaan, dan mag je verder spelen. Spoken bestaan niet, maar in het theater kunnen ze wel degelijk optreden. Zo treedt God alleen in verhalen op. Daarbuiten bestaat hij niet, dus hoeft ik hem ook niet te bewijzen om verder te kunnen lezen.' Toen was de klas een ogenblik stil. Tot een meisje zei: 'Geloof je dan niet in God.' 'Nee,' zei ik. 'God bestaat niet en de hemel is leeg.' Daar schrok de klas veertig jaar geleden van. Er moest toch iets zijn. Vervolgens probeerde de klas er mij van te overtuigen dat God, of iets toch wel bestond. Het werd een geweldige invalles.

Didactisch moet je blijkbaar niet altijd in een voorspelbare verdediging schieten. Bovendien bevond ik mij natuurlijk in goed gezelschap, namelijk van Habakuk: 'Tot hoelang, Ene, moet ik roepen om hulp en hoort gij niet? ik schreeuw tot u 'geweld' en gij komt niet bevrijden!' Dat zijn de eerste woorden van deze profeet, die waarschijnlijk leefde in de tijd van Jeremia, toen het volk gebukt ging onder tirannie en corruptie. In eerste instantie lijken de woorden van Habakuk op die van Job en de psalmist. Zo zegt Job: 'Zie ik schreeuw 'moord' maar krijg geen antwoord, ik roep om hulp, maar er is geen recht.' (Job 19,7). God mag dan wel geen antwoord geven, maar bij Job hoort hij wel. Dat zegt ook de psalmist: Als de gebukte tot hem roept om hulp, is hij er één die hoort' (Ps 22,25).

Bij Habakuk is het de enige keer in de Tenach, het Oude Testament, dat er staat: ik heb om hulp geroepen, maar hij hoorde niet! Bij Habakuk hoort de Ene niet! Dat is gedurfd en de enige keer dat het voorkomt in de Tenach. Het is een zogenaamde hapax legomenon, een unieke lezing.

God zwijgt niet alleen, maar hij hoort je niet. Het lijkt wel of Hij doof is of afwezig. Dat laatste zegt Habakuk niet, want de Ene is immers de enige bij wie de geringe kan klagen. Maar wat moet je met een God die niet hoort?

'Waarom laat gij mij onheil zien,' schreeuwt hij, 'verwoesting en geweld, twist en tweedracht.' Wetgeving wordt ontkracht en de rechtvaardige wordt omringd door de boze. De tekst is akelig actueel. Vluchtelingen, gedupeerden in Groningen of door de toeslagenaffaire kunnen zijn woorden letterlijk herhalen. Waar is God?, is een vraag die elke tijd weer opklinkt, als mensen in nood verkeren. De vraag naar God is geen academische vraag, maar een vraag naar gerechtigheid.

Waar Habakuk vandaan komt, weten we niet. Het is zelfs onzeker of hij ooit heeft bestaan. Zijn naam betekent zoiets als basilicum, koningskruid. Hij is verbijsterd over het onrecht en vraagt zich af, waarom God kwaad met kwaad bestrijdt, want het wordt alleen maar erger. Waar en bij wie kan de arme dan nog terecht?

habakuk

basilicum, zo heette hij, geplant
door wie? - opeens, eenjarig stond hij daar
het koningskruid, de trekzalf van de tijd
gebogen door het onrecht in zijn land

'maar kijk' werd hem gezegd 'en sta verbaasd
een grimmig volk, zijn muil verslindt de bek
als pantergier verscheurt het driest zijn prooi
het lacht als storm, een wind die raast en graast'

hij mocht, hij kon niet zwijgen, riep 'geweld
geweld' - een echo in een lege ruimte
hij hief het hoofd - geen woord weerklonk, geen troost
de bek regeerde vuig de vuilnisbelt

verbijsterd was het kruid dat kwaad met kwaad
bestreden werd - wie is nog toeverlaat?

(peter vermaat)

Bij Habakuk gaat het over de totale ontredding. Kun je nog spreken van een God, van een Rechtvaardige, na situaties als bijvoorbeeld Auschwitz?

Nu is spreken over God, over religie als zingeving, steeds verbonden met beelden. Welke beelden hebben we van hem, haar of hen? In de Tenach zijn er meer dan honderd. Bekend zijn beelden als schepper, herder,

koning, rechter, vader. Minder bekend zijn vrouwelijke beelden als melkmeisje en moeder. Zo zegt het boek Job: 'Hebt Gij mij niet als melk uitgegoten, en mij als kaas laten stremmen' (Job 10,10). Dat was de taak van de dienstmeid. En Jesaja schrijft: De Ene zegt: Ik heb kinderen grootgebracht en opgevoed (Jes. 1,2). Het grootbrengen en opvoeden van kinderen gebeurde door vrouwen. In het Nieuwe Testament worden de beelden abstracter: God is naast vader, ook het woord (Joh. 1,1), Hij is geest (Joh. 4,24), licht (1 Joh. 1,5). En heel bekend: God is liefde (1 Joh. 4,8).

Jaren geleden vroeg een zwager mij: 'Hoe kun je nu geloven in God?' Geloof jij dan dat er een man bestaat met een baard, in een witte jurk op een wolk?' 'Nee,' zei ik, 'dat geloof ik niet.' 'Gelukkig,' zei ie, 'dan ben je ook atheïst.' Maar als God liefde is, vragen we toch ook niet of je gelooft in een vrouw met lange haren in een witte japon op een roze wolk?'

Voor de godsdienstfilosoof Martin Buber vormen God en liefde een soort tussenwereld. Los van ons mensen zijn ze nauwelijks voorstelbaar. Als twee mensen elkaar beminnen, dan is er sprake van liefde tussen die twee. De liefde bevindt zich als het ware tussen hen in, in een tussenwereld. Het kan echter gebeuren, dat mensen elkaar liefdeloos bejegenen. Dan trekt de liefde zich terug. Zij lijkt afwezig. In de verte, op de achtergrond heeft men er misschien nog een stil vermoeden van. Dit beeld kunnen we ook gebruiken voor God. Waar mensen goddelijk doen aan elkaar, is God hen nabij. Zo las ik eens van een westerse missiezuster hoe ze in een krottenwijk in Recife (Brazilië) een vrouw tegenkwam die haar op een dag vertelde: 'Zuster, vandaag is God bij mij thuis geweest.' De zuster keek haar ongelovig aan en vroeg: 'God..., maar hoe dan?' En de vrouw antwoordde: 'Ik had geen geld om medicijnen te kopen voor mijn kind, dat ziek is. Ik wist me geen raad. Toen kwam de buurvrouw bij mij. Zij had net het geld gekregen van een hele week voor het wassen van kleren. Het waren 100 cruzeiros. Ze gaf ze allemaal aan mij. Om de medicijnen te kunnen kopen voor mijn kind. Dit kan alleen maar God zijn, of niet soms?'

Misschien is de hemel wel leeg. Maar wat heeft de arme aan een volle hemel? Voor hem gaat het erom, hoe hij geholpen wordt, hier en nu. Trouwens, het woord hemel heeft meerdere betekenissen. Het is niet alleen die koepel boven ons. Het betekent ook 'dat wat verborgen is.' Zo lezen we in de Bergrede dat Jezus oproept om aalmoezen te geven in het verborgene, om in het verborgene te vasten en te bidden, want mijn Vader die in het verborgene is, zal het u vergelden. De Vader die in de hemelen is, is dezelfde als die in het verborgene is. In het Onze Vader wordt dan ook gebeden, dat het op aarde mag worden, zoals in de hemel, zoals het nu nog verborgen is. Een hemel op aarde. Juist dat verborgene moet aan het licht komen.

De profeet Jesaja schrijft al: 'Gij zijt een God die zich verborgen houdt' (Jes. 45,15).

Op een dag, zo vertelt Martin Buber in een van zijn chassidische vertellingen, speelde Jechiël, de kleinzoon van Rabbi Baruch, verstoppertje met een andere jongen. Jechiël verstopte zich goed en wachtte tot zijn vriendje hem opzocht. Toen hij lang gewacht had, kwam hij uit zijn schuilplaats; maar de ander was nergens te zien. Nu bemerkte Jechiël dat deze van het begin af niet naar hem had gezocht. Daarover barstte hij in tranen uit. Hij kwam huilend de kamer van zijn grootvader binnengehold en beklagde zich over zijn slechte speelkameraadje. Toen stroomden bij Rabbi Baruch de tranen uit zijn ogen en hij riep: 'Zo spreekt God ook: Ik verstopt mij, maar niemand wil mij zoeken.'

Franciscus van Assisi en Johannes van het Kruis waarden die verborgenheid van God positief. Hij staat op afstand, omdat hij ons niet wil overdonderen, zoals het boek Openbaring zo mooi zegt: 'Zie, Ik sta aan de deur en Ik klop. Indien iemand naar mijn stem hoort en de deur opent, Ik zal bij hem binnenkomen en maaltijd met hem houden en hij met Mij' (Openb. 3,20). God trapt geen deuren in, Hij overvalt je niet. Hij klopt slechts aan onze deur en voor ons komt het aan op luisteren naar de Stem, zoals Guido Gezelle dat zo mooi heeft gedicht:

Als de ziele luistert
spreekt het al een taal dat leeft,
't lijzigste gefluister
ook een taal en teeken heeft:
blâren van de boomen
kouten met malkaar gezwind,

baren in de stroomen
klappen luide en welgezind,
wind en wee en wolken,
wegelen van Gods heiligen voet,
talen en vertolken
't diep gedoken Woord zoo zoet...
als de ziele luistert!

't Diep gedoken woord is Vlaams voor het verborgen woord. God heeft zich verborgen. Hij staat ver van ons af. Maar dit afstaan heeft ook de betekenis van geven. God geeft ons ruimte en tijd om vrij voor Hem te kiezen. Deze verberging, schrijft de franciscaan en filosoof Theo Zweerman is van Gods kant uit gezien een gunst, maar vanuit de mens is het beperkt weten, niet-zien, donkerte. God nodigt ons echter uit tot geloof, tot vertrouwen. Dit Godsvertrouwen wordt gevoed door het gedurig beluisteren van de tekens, waarin Hij zich van Zijn kant te kennen geeft. God spreekt, als de ziele luistert.

Wie is God? Hij is zo heel anders dan wij hem denken. De filosoof Levinas zou zeggen: Hij is de Ander, die heel anders is dan wij. Martin Buber zou zeggen: Hij is een uitroep van verbijstering, van verwondering. Volgens hem komt het woord Jahweh, van een oerkreet, Jahoe, o-hij, die we nog terugvinden in de derwisjroep van de Perzische mysticus Roemi, die zegt: één zoek ik, één zie ik, één roep ik. Hij is de eerste, hij is de laatste, hij is buiten, hij is binnen. Ik ken geen ander dan *Ja-hoe* (o hij).
 Gebruiken wij ook niet zulke kreten, als we ons verbazen? Bijvoorbeeld de kreet: wauw? Misschien kunnen we daarom bij ons woordje God het beste die laatste letter doorstrepen. Dan staat er opnieuw die uitroep van verbazing: Go(h). Goh, wat mooi dat ik mag bestaan. Maar ook: wat godsgruwelijk toch, dat mensen geen recht wordt gedaan, want

Triniteit

god is niet	god is niet	stilte die ademt
zeker weten	een rode loper	vuur dat zucht
grote woorden	uitgerold naar	aarde die bloeit
zuiver denken	macht en aanzien	water dat troost
	roem en rijkdom	
god is		een kus als het donkert
onrust in mijn lijf	god is	soms onherkenbaar
jeuk aan mijn huid	een scheur in de jas van mijn	
spijker door mijn hand		bestaan goh
klop in mijn pols	adem die stokt	
	leegte die bevrijdt	(<i>peter vermaat</i>)

De katholieke theoloog Karl Rahner heeft ooit eens geschreven: 'Als de mens bezig is met de zandkorrels van het strand, met allerlei dingen in het leven, ontdekt hij, dat hij tegelijkertijd woont aan de rand van de oneindige zee van het geheim.' En het is dat geheim, dat Habakuk op het spoor gekomen is en vanwaaruit hij leeft.

Bij Simon Vinkenoog kwam ik een citaat tegen van een Engelse priester, die aan het begin van de vorige eeuw een oer-evangelie heeft ontdekt, dat bewaard werd in een boeddhistisch klooster in Tibet. Daar zou het destijds verborgen zijn door iemand uit de gemeenschap der Essenen. Die priester heeft het uit het Aramees vertaald. "Daar kwamen velen, die ongelovig waren, naar Jezus toe en spraken:

'Ge hebt ons gezegd dat ons leven van God was, maar wij hebben God nooit gezien, noch kennen wij een God. Kunt ge hem ons tonen, die ge vader-en-moeder noemt en de enige God? Wij weten niet of er een God bestaat.' Jezus antwoordde hen en sprak: 'Hoor deze gelijkenis van de vissen. De vissen van een rivier spraken met elkaar en zeiden: 'Men beweert, dat ons leven van het water komt, maar wij hebben nooit water gezien, wij weten niet wat het is.' Daar spraken sommigen van hen, die verstandiger waren dan de anderen: 'Wij hebben gehoord dat er in de zee een verstandige en geleerde vis leeft, die alle dingen kent. Laten wij naar hem toe gaan en hem vragen, ons water te tonen.'

Zo maakten enkele hunner zich op de grote vis te zoeken, en zij kwamen eindelijk in de zee, waar de vis leefde, en zij vroegen het hem. En toen hij naar hen geluisterd had, sprak hij: "O, jullie domme vissen! Verstandig zijn jullie, de enkelen, die zoeken. – In het water leven jullie en beweeg je je en heb je je leven; uit het water ben je gekomen, naar het water keer je weer terug. Jullie leven in het water, maar je weet het niet.' Zo ook leeft gij in God, en toch vraagt ge mij: Laat ons God zien! God is in alle dingen, en alle dingen zijn in God.'

Al heel vroeg kende de christelijke traditie een drie-ene God. Dat was een vorm van negatieve theologie, een niet-weten wie God is. Het was de eerste vorm van godsdienstkritiek, waarin het ene beeld het andere corrigeert. Zodra iemand te stellig riep: God is oorsprong, kwam de correctie, nee, hij is te ontdekken in de

gehangene, de naakte, de hongerige mens. Maar hij is ook te ontmoeten in de adem van je naaste, in de wind door de bomen. Zij is onzichtbare levenskracht in alle dingen en alle dingen worden gedragen door een geheim. De Onnoembare is niet in een beeld te vangen. Daarom is de vraag van die leerlingen van havo 5 'geloof je in God', zo'n onzinnige vraag, want waar vraag je naar? De levensvitaliteit van Habakuk en velen joden na hem is onverwoestbaar. Zij hadden geen geloof als een pakketje waarheden. Zij hadden een oervertrouwen in het leven.

Zo verhaalt een middeleeuwse kroniek dat de joden onder koning Ferdinand en koningin Isabella het katholieke Spanje moesten verlaten. Ze gaan aan boord van een schip, waarop de pest uitbrak. De kapitein zeilde daarop naar een verlaten strand en liet daar zijn menselijke ballast achter. Onder de vluchtelingen bevond zich een man met zijn vrouw en twee kinderen. Gekweld door honger en dorst gingen ze op weg in de hoop ergens een plek te vinden. Die avond gingen ze met zijn vieren slapen, maar 's morgens vroeg stonden er maar drie op. De vrouw was overleden. En de man begroef haar. De dag daarop stierf zijn oudste zoon, een dag later zijn jongste. Nadat ook die beiden waren begraven, zei de vader: Heer van het heelal, ik weet wat gij wilt. Gij wilt mij tot wanhoop brengen. Gij wilt dat ik ophoud uw naam aan te roepen. Welnu, het zal u niet lukken. Want een jood is met u, is voor u, desnoods tegen u, maar nooit zonder u. Ik zal blijven roepen, zolang ik leef.

Deze roep zien we ook aan het slot van het boek Habakuk: al zit er geen vijg aan de bomen, geen druif aan de wijnstok en is er niets op het veld, al zijn de schapen verdwenen en staat er geen rund meer op stal, ik zal blijven juichen om de Ene – die mij bevrijdt. Het is een reeds vieren, wat nog niet is; een vooruitlopen op wat komen gaat, in het volste vertrouwen ook, dat het komen gaat. Zo vieren christenen in eucharistie of avondmaal de broederlijke en zusterlijke verbondenheid die hen te wachten staat. De rabbijnen hebben gediscussieerd over de vraag, wie het beste Gods geboden heeft samengevat. Mozes kende er nog 613, David brengt ze terug tot elf, Jesaja tot zes, maar uiteindelijk is het Habakuk die ze tot één gebod terugbrengt: 'De rechtvaardige zal door zijn vertrouwen leven.'

En als God niet horen wil, dan roep je hem tevoorschijn, want we wachten op een hemel op aarde.

wachten

al staat de wereld ook in brand
en slaat de storm je lief omver

al kraakt de boom en knakt de bloem
en is de bongerd aangetast

al brengt de akker niets meer op
en rot het pootgoed op het veld

al is het vat met wijn verzuurd
en smaakt het bier naar krant en roest

al zijn de weiden leeggeroofd
en staat geen rund meer in zijn stal

je moet wel zingen tegen wind
en vuur, de ratten laten dansen

je moet je stem verheffen tot
de leegte eind'lijk spreken gaat

je voet gaat voort, het koord is slap
je houdt wat schotels in de lucht

en zie, wat niet bestaat, komt op
we wachten op het onvoltooide

(peter vermaat)